

Дмитренко В.А. Сім'ї парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття – спроба історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії. / В.А. Дмитренко // Краєзнавство. – 2009. – №3-4. – С.202 – 207.

Віталій Дмитренко (м. Полтава)

Сім'ї парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття – спроба історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії.

У статті здійснено спробу проаналізувати основні демографічні показники функціонування інституту сім'ї в середовищі парафіяльного духовенства за даними сповідних розписів.

Ключові слова: *парафіяльне духовенство, сім'я, сповідний розпис, демографія.*

Історико-антропологічний підхід до вивчення минулого, що останнім часом набуває поширення в українській історіографії, сприяє підвищенню уваги до проблем вітчизняної соціальної історії. Однією з них є питання про функціонування інституту сім'ї. Сім'я була одним із найважливіших інститутів традиційного суспільства. Тому інтерес до неї не є випадковим. Проте, видається очевидним, що повноцінний аналіз даного інституту неможливий без урахування особливостей його існування в різних соціальних групах та регіонах. У цьому контексті, особливо цікавою, видається спроба простежити за його функціонуванням у середовищі парафіяльного духовенства.

Інтерес до даної групи соціуму зумовлений відносною малодослідженістю даного прошарку населення. Особливо це стосується висвітлення окремих демографічних характеристик цього середовища. У тому числі й функціонування у ньому інституту сім'ї. Перші спроби проаналізувати цю проблему були здійснені істориками церкви П. Знаменським та Є. Крижанівським наприкінці XIX століття. Проте, вони зосередили свою увагу переважно на юридичних та моральних аспектах

функціонування інституту сім'ї серед духовенства[1]. Однак у подальшому, впродовж усього радянського періоду, ця тема знаходилася поза сферою інтересів дослідників. Відродження інтересу до дослідження інститутів шлюбу та сім'ї відбулося порівняно недавно. Серед робіт, що приділяють увагу дослідженню даної проблематики, можна виокремити дослідження Юрія Волошина та Олександра Сакала[2]. Утім, слід зауважити, що у їхніх дослідженнях тема функціонування інституту сім'ї в середовищі духовенства розглядається лише дотично. Тож, у зв'язку з вищенаведеним, розробка даної проблеми видається доволі актуальною.

Проведення даної розвідки буде здійснюватися переважно на основі сповідних розписів. Цей різновид джерел церковного обліку населення потрапив у поле зору вітчизняних дослідників відносно недавно. Сповідні розписи – це церковні книги, що фіксували відвідування парафіянами сповіді та причастя. Запроваджені на початку XVIII століття, вони, вже на кінець 30-х років, стали звичайним та повсемісним явищем. Відповідно до указу 1737 року запис парафіян у них проводився посімейно. Крім того книги мали оновлюватися щорічно. Отже, інформація про сім'ї у них є доволі репрезентативною. Ми використаємо сповідні розписи окремих парафій Пирятинської протопопії, що охоплюють період з 1758 по 1797 роки. Зараз ці розписи зберігаються у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області.

У своєму дослідженні, ми спробуємо зупинитися на ряді основних демографічних характеристик застосувачи їх до аналізу представників обраної нами соціальної групи. А саме на наступних із них:

- аналіз структури сімей парохів;
- визначення кількісного складу сімей священників;
- встановлення статевого співвідношення у їх родинах;
- підрахунок кількості дітей та циклічності народжувальності;
- обчислення тривалості життя осіб даної групи.

При аналізові структури сімей ми скористаємося класифікацією запропонованою британським дослідником П. Ласлеттом. Він виділив три

основні типи сім'ї: проста, розширена та складна. Проста сім'я (нуклеарна) складається з одної шлюбної пари з дітьми або без них, розширена – з шлюбної пари та родичів, котрі не складають при цьому шлюбних пар, складна (мультифокальна) об'єднує декілька простих сімей[3]. Спробуємо використати даний підхід для аналізу структури сімей парафіяльних священників церкви Покрови Пресвятої Богородиці села Приходьки.

Сповідний розпис 1758 року фіксує священником Покровської церкви Івана Павловича Криницького. Його родина складалася з дружини, Марії Іванівни, та двох неодружених синів: старшого Василя та молодшого Лева[4]. Таким чином перед нами зразок простого типу сім'ї. Однак уже через десять років ситуація змінюється. Священником стає молодший син – Лев Іванович Криницький. Його сім'я складається з дружини, Феодосії Петрівни, та дочки Марії. Разом з ними мешкає і його мати, вдова Марія Криницька. Старший син, Василь Криницький, проживає окремо разом із своєю сім'єю. Він записаний, у розписові, як значковий товариш Лубенського козачого полку[5]. У цьому випадку, ми маємо справу зі зразком сім'ї розширеного типу. Такою вона продовжує залишатися й надалі, до 1789 року. Ми спостерігаємо лише збільшення її членів за рахунок народження нових дітей.

Після смерті Лева Криницького, у 1789 році, у парафію призначають нового священника – Павла Андрійовича Маценко-Петраковського. На вимогу своїх парафіян він бере заміж старшу дочку покійного священника – Марію Львівну. У його ж родині проживає і вдова Феодосія Криницька разом із своїми іншими дітьми[6]. Таким чином структура родини продовжує залишатися розширеною. Ситуація змінюється у 1795 році, коли одружується старший син покійного священника – Микола Львович Криницький. Він разом із дружиною та сином залишається жити в родині зятя разом із своїми неодруженими братами та матір'ю[7]. Тобто, у даному випадку, структура родини набуває складного, мультифокального характеру. Підводячи підсумки можемо констатувати наявність процесу перетворення простої родини у складну.

Щоб зрозуміти суть даного процесу, як випадковості чи закономірності, у рамках досліджуваної групи, спробуємо аналогічним чином проаналізувати структури інших сімей священиків даної протопопії. Для аналізу оберемо парафії сіл – Грабарівка та Харківці. У цих селах діяли парафіяльні церкви названі на честь Святого Архистратига Михаїла (Михайлівські). Сповідний розпис 1758 року фіксує священиком парафії села Грабарівка Федора Данилова. Його родина складалася з дружини, Феодосії Іванівни, та двох дітей: старшої доньки, Єфросинії та сина Лук'яна. Окрім них, в окремому дворі, мешкала родина померлого священика Стефана Бакановича. Вона складалася з вдови, Євдокії Григорівни, та двох її синів: старшого Дмитра і молодшого Петра[8]. Таким чином, в обох випадках маємо справу з сім'ями чия структуру можна віднести до простого типу.

Через десять років картина змінюється. У родині отця Федора з'явилася ще одна дочка, а його син Лук'ян одружився і проживав із сім'єю у батьківській хаті. У родині вдови також відбулися зміни: Дмитро, за цей час, одружився на старшій дочці отця Федора – Єфросинії. На момент перепису у них уже було двоє дітей. Молодший син Петро залишився холостяком[9]. Наступний розпис, 1778 року, так само вказує на зміни в аналізованих родинях: отець Федір втратив дружину і значиться вдівцем. Він жив у родині свого сина Лук'яна, котрий ставши священиком успадкував його парафію. У родині сина-священика народився син. Сім'я вдови-попаді також змінилася. У родині Дмитра народилося ще два сина та донька. Одружився й молодший син, Петро, але дітей у його родині не було[10]. Сповідний розпис 1787 року фіксує вже одне священицьке домогосподарство, що вочевидь, слід пов'язати зі смертю вдови-попаді та її старшого сина. Головою його став священик Лук'ян Федорів. Він, як і раніше мешкав разом із дружиною, але у його родині з'явилося ще дві доньки. У його родині жила також сестра Єфросинія, яка залишилася вдовою, разом із чотирма своїми дітьми. До цієї ж родини перейшов і Петро Баканович з дружиною. Дітей у цій сім'ї не було[11]. Отже, бачимо, що структура сімей набуває, поступово, ознак розширеного типу.

Крім того, вони ще й породичалися між собою. Наслідком такого кроку стало подальше об'єднання родин у рамках одного домогосподарства, що призвело до утворення складного типу сім'ї, яка об'єднала три нуклеарні.

Обов'язки парафіяльного духівника в Харківцях, у 1758 році, виконував Андрій Костецький. Його родина складалася з дружини, Ірини, та доньки. Разом із ними мешкала й теща священника, Меланія Тимофіївна, разом із п'ятьма дітьми. В окремому дворі жила вдова-попадя Меланія Данилівна Ненадська разом із трьома своїми дітьми. Старша з них, Марія, також була вдовою з трьома дітьми[12]. Отже, обидві родини можна віднести до розширеного типу. Сповідний розпис 1768 року фіксує зміни, що відбулися як у керівництві парафії так і в складі родин. У сім'ї священника Андрія Костецького народилося ще троє дітей. Разом із ними продовжувала проживати його теща з дітьми. Слід зауважити, що старша з них, Мотрона, була заміжня, але разом зі своїм чоловіком Кіндратом жила у родині матері. Син попаді Меланії – Петро Ненадський став парохом. Він жив разом із дружиною Тетяною та дочкою. Разом із ними мешкали його мати та молодша сестра[13]. Виходячи з вищевикладеного, родину Андрія Костецького можна віднести до складного типу у той час як сім'я Петра Ненадського залишається розширеною. Ситуація в родині Петра Ненадського залишилася такою й надалі. Лише чисельність його сім'ї скоротилася у зв'язку з можливим заміжжям сестри[14]. Зате, в родині Костецьких вона змінилася вже у 1782 році, коли помер отець Андрій[15]. Сповідний розпис 1789 року фіксує у родині вдови-попаді Ірини Костецької трьох синів. Разом із ними проживає ще й зять Климентій Пивоваров. Ні Мотрона зі своїм чоловіком, ні теща з дітьми у розписі не згадуються[16]. Імовірно вони залишили родину священника і розпочали окреме життя. Таким чином бачимо, що структура сім'ї Костецьких зі складної перетворюється на розширену.

Отже, провівши дослідження структури сімей доходимо певних висновків. Так, можемо відзначати, що структура досліджуваних нами сімей не була сталою і зазнавала трансформацій. Такі зміни, зазвичай,

відображають шлях від простого типу сім'ї до складної. У деяких випадках такі перетворення відбуваються безпосередньо, а у деяких проходять через стадію розширеного типу. Лише в одному з прикладів, спостерігаємо зворотній процес перетворення складної сім'ї на розширену. Таким чином, дані результати, очевидно, дають змогу говорити про закономірність процесів перетворення простих сімей на складні у цій групі соціуму характерні для даного регіону. А також, про переважання у ньому складного і розширеного типу сімей.

При аналізові інших питань також звернемося до даних сповідних розписів. Для прикладу, використаємо сповідні книги села Гурбинці. Одразу варто зауважити, що дані розписи не обіймають всі роки зазначеного часового проміжку, що безперечно утруднює дослідження. За досліджуваний період обов'язки парафіяльних священиків у селі виконувало почергово три чоловіки. Проаналізувавши дані розписів, за ряд років, можна встановити, що родина першого з них, Сидора Маркова, складалася з дружини та шістьох дітей. Отож, загальна її чисельність становила вісім чоловік. За статевою ознакою п'ять з них були чоловіками, а три, відповідно, жінками. Серед дітей було чотири хлопця і дві дівчини. Виходячи з того, що на 1758 рік старшому з синів, Матвію, було чотирнадцять років можемо підрахувати, що народився він у 1744-му році. За аналогічними обчисленнями виходить, що наступні діти народжувалися відповідно: у 1748-му, 1749-му, 1750-му, 1755-му та 1763-му роках. Їх матері, Христині, на 1758-й рік виповнився тридцять один рік. Отож, можемо припустити, що на момент народження старшого сина їй було сімнадцять. Останню свою дитину вона народила у тридцять вісім років. Таким чином, циклічність народжуваності коливалася у межах від одного до десяти років. Причому, її пік припадає на вік від двадцяти одного до двадцяти трьох років, коли жінка народжувала щорічно. Сповідні розписи дозволяють визначити й тривалість життя парохів. Хоча за відсутності щорічного ряду зробити це можна досить умовно. Так, сповідний розпис 1779-го року фіксує Сидора Маркова ще живим, йому виповнилося п'ятдесят

дев'ять років[17]. Натомість, у наступному розписі, що зберігся, за 1782-й рік, його вже немає[18]. Тож, логічно припустити, що помер він саме у цей час. Тобто, у віці шістдесяті – шістдесяті двох років. За аналогічними обчисленнями його дружина померла десь після 1784-го року. Тобто, приблизно після п'ятдесяти восьми років.

Наступний ієрей, Василь Іваницький, мав родину, що загалом складалася з шести чоловік. За статевою ознакою вона поділялася рівномірно на трьох чоловіків та трьох жінок. З чотирьох дітей було двоє хлопчиків та дві дівчинки. За системою наведеною вище встановлюємо, що старша дитина народилася у 1765-му році. Наступні відповідно: у 1767-му, 1769-му та 1771-му роках. Їх матері, Марині, на момент народження первістка, виповнилося вісімнадцять. Останню дитину вона народила у двадцять чотири. Отож, циклічність народжуваності становила тут два роки. Нажаль, ми не можемо встановити чи зростала б сім'я й надалі, адже невдовзі після народження останньої дитини отець Василь помер. Відповідно до даних розписів це сталося між 1772-м та 1779-м роками. Тобто, на момент смерті його вік був між сорока одним та сорока семи роками.

Наступний священник, Юхим Лебединський мав сім'ю, що складалася з семи осіб. За статевою ознакою сім'я складалася з чотирьох чоловіків та трьох жінок. У нього та дружини було п'ятеро дітей – три хлопця та дві дівчини. Найстарша з них, Домна, народилася у 1781-му році. Наступні у 1784-му, 1788-му, 1790-му та 1792-му роках. Їхня матір, Марія, очевидно, вперше народила у сімнадцять. Остання ж дитина народилася коли їй виповнилося двадцять вісім. Таким чином, циклічність народжуваності становила у цій родині два роки. Визначити тривалість життя даного подружжя ми не можемо. Адже крайній сповідний розпис хронологічного ряду нашого дослідження, за 1797-й рік фіксує їх ще живими. У відповідності з ним отцю Юхиму було сорок шість, а його дружині тридцять три[19].

Підсумовуючи вищевикладене доходимо певних висновків. Так, чисельність священицьких родин, у цій парафії, коливалася у межах шести –

семи чоловік. Кількість дітей варіюється від чотирьох до шести. У всіх родин простежується або статева рівновага, або ж переважання чоловіків. Циклічність народжувань, у більшості родин парохів, становить два роки. Причому, репродуктивний вік жінок коливається у межах від сімнадцяти до двадцяти восьми років. Народження дитини після тридцяти, скоріше, можна вважати винятком. Обчислення тривалості життя священників є досить умовним. У наведених випадках їх вік наближається до п'ятдесяти чи шести десяти років. У всіх описаних випадках, тривалість життя жінок виявляється довшою за тривалість життя їхніх чоловіків.

Щоб мати можливість отримати більш узагальнені дані спробуємо співставити отримані результати з такими ж у інших парафіях. Методику обчислень будемо використовувати аналогічну. Свою увагу зупинимо на священницьких родинх сіл Кручі, Мітченки, Харківці. Сповідні розписи по селі Кручі охоплюють період від 1758-го до 1789-го років. Нажаль вони також не є суцільними (щорічними). За цей час обов'язки парохів у селі виконувало два чоловіки. Обов'язки священника на 1758-й рік виконував Леонтій Дудчевський. Йому було тридцять сім років. У розписові він значиться вдівцем. Однак у його родині було троє дітей – дві дочки та син[20]. Тож, загальна чисельність родини була чотири чоловіка і за статевим співвідношенням розподілялося порівну. Відповідно до зазначеного віку дітей можемо вирахувати, що народилися вони у 1751-му, 1754-му та 1755-му роках. Отож, циклічність народжуваності коливалася тут від року до трьох. Нажаль, через відсутність даних про матір, встановити межу репродуктивного віку неможливо. Ми не можемо також визначити скільки прожив сам священник. Так, наступний існуючий розпис, за 1765-й рік, уже не подає даних про нього. Тож, очевидно, він помер у віці тридцяти семи – сорока чотирьох років.

Його наступник, Артем Василів, був одруженим та мав сімох дітей. Тож чисельність родини складала дев'ять чоловік. Щоправда, двоє з його дітей померли малолітніми. Статеве співвідношення складалося у пропорції

п'ять чоловіків та чотири жінки. Перша дитина, мабуть, була народжена у 1753-му році. Наступні: у 1762-му, 1765-му, 1767-му, 1769-му, 1771-му та 1774-му відповідно. Підрахунки показали, що першу дитину мати народила у тринадцять років, а останню у тридцять три. Циклічність народжуваності у більшості випадків становила два роки. Виключенням був лише час між народженням першої та другої дитини. Помер священник, імовірно, після 1789-го року. У сповіднім розписі цього року йому значиться шістдесят чотири роки[21].

Сповідні розписи села Мітченки охоплюють період з 1758-го по 1793-й роки. За цей час обов'язки парафіяльних священників у селі виконувало два чоловіки. Перший з них, Михайло Василів, мав дружину та чотирьох дітей. Отже, чисельність родини становила шість чоловік, а статеве співвідношення складалося чотири до двох на користь чоловіків. Серед дітей було три хлопця та одна дівчина. Первісток побачив світ, мабуть, у 1738-му році. Інші народилися: у 1739-му, 1743-му та 1747-му роках. Тож циклічність народжень коливається від одного до чотирьох років. Першу дитину мати, Ірина, народила десь у двадцять п'ять років. Останню в тридцять чотири. У розписах, після 1770-го року, згадок про священника Михайла немає. Отож, помер він, мабуть, після шістдесяти восьми років[22].

Його син і наступник, Леонтій Михайловський, був одружений і мав дочку. Чисельність родини складала три чоловіки і в статевому плані тут переважали жінки. Донька народилася у 1777 році. Її матері на момент народження виповнилося дев'ятнадцять. Можливо б у родині були ще діти, але десь між 1782-м та 1786-м роком отець Леонтій помирає. Прожив він, мабуть, десь сорок три – сорок шість років.

Сповідні розписи по Харківцях охоплюють період з 1758-го по 1799-й рік. За цей час обов'язки пароха виконували дві людини, до того ж якийсь час разом. Один із них, Андрій Костецький, мав дружину та шістьох дітей. Загальна чисельність родини складала вісім чоловік. Статеве співвідношення було чотири на чотири. Найстарша дитина, Параска, народилася, мабуть, у

1757-му році. Наступні відповідно: у 1760-му, 1763-му, 1765-му, 1771-му та 1780-му. Тож циклічність народжування становила тут від двох до дев'яти років. Їхня мати, Ірина, народила первістка у двадцять років. Останню ж дитину в сорок один. Найбільша інтенсивність народжуваності припала на вік між двадцятьма та тридцятьма трьома роками. Згідно даних розпису 1781-го року отцю Андрію виповнилося п'ятдесят вісім років. А от розпис наступного року вже зазначає його дружину вдовою[23].

Родина іншого священика, Петра Ненадського, складалася з дружини та шістьох дітей. Тобто, її чисельність була вісім осіб. Щоправда, двоє дітей померли малолітніми. Статеве співвідношення було рівним, чотири на чотири. Перша дитина, дочка Мотрона, народилася у 1765-му році. Інші діти: у 1768-му, 1771-му, 1775-му, 1777-му та 1780-му роках відповідно. Свого первістка мати, Тетяна Іванівна, народила у двадцять років. Останню ж дитину у тридцять п'ять. Циклічність народжуваності в родині становила три – чотири роки. Останній сповідний розпис за XVIII століття по цій парафії, датований 1799 роком фіксує живими як священика так і його дружину. Їм виповнилося шістдесят п'ять та п'ятдесят три роки відповідно[24].

Отож, підсумовуючи вищевикладене спробуємо зробити певні узагальнення. Дані дослідження показують, що мінімальна чисельність описаних родин становила три чоловіка. Максимальна – дев'ять. Середня ж кількість членів родини, у цьому середовищі, коливалася, очевидно, у межах шести – восьми чоловік. Статеве співвідношення було або рівним, або ж переважали чоловіки. Випадки переваги жінок були, скоріше, виключенням. Кількість дітей, в описаних родин, варіювалася у межах від трьох до шести чоловік. Причому, у більшості випадків, їх було від чотирьох до шести. За статевим співвідношенням тут також переважали хлопці. Репродуктивний вік жінок становив сімнадцять – тридцять років. Приклади народження дитини у тринадцять та після тридцяти були, мабуть, винятком у цьому прошарку соціуму. Середня циклічність народжувань була у межах одного – трьох років. У пересічному випадку, жінки народжували, імовірно, раз на два роки.

Щодо тривалості життя то жінки жили довше чоловіків. Ми можемо бачити, що лише в одній родині, з наведених вище прикладів, вдівцем був чоловік. Тривалість життя чоловіків складала у середньому п'ятдесят – шістдесят років. Жінки ж проживали, як правило, на п'ять років довше. Загалом, наведені вище результати збігаються з аналогічними показниками по іншим групам тогочасного суспільства. До того ж вони вкладаються в загальну демографічну картину ранньомодерного соціуму.

Таким чином, матеріали сповідних розписів дають змогу провести дослідження основних демографічних процесів характерних для даної соціальної групи. Це, у свою чергу, дозволить нам краще зрозуміти логіку розвитку інституту сім'ї, як важливого чинника ранньомодерного суспільства. А отже, сприятиме поглибленню наших уявлень про нього.

Література і джерела

1. Знаменский П. Приходское духовенство в России со времен реформы Петра – Казань. 1873. Крыжановский Е. Очерки быта южнорусского сельского духовенства в XVIII веке – К.: 1890. – Т.І.
2. Волошин Ю. Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII ст. (на прикладі слободи Демянки Топальської сотні Стародубського полку) // Історична пам'ять. – 2005. - № 1-2. – С.64-83.
Сакало О. Домогосподарство сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: деякі історико-демографічні аспекти (на прикладі села Ведмеже Роменської сотні Лубенського полку) // Краєзнавство. – 2008. - № 1-4. – С.168-174.
3. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход.
4. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.16. ст.11.
5. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.225. ст.1.
6. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.1000. ст.1.
7. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.1299. ст.1.

8. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.7. ст.1.
9. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.202. ст.1.
10. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.575. ст.1.
11. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.892. ст.1.
12. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.17. ст.1.
13. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.229. ст.1.
14. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.712. ст.32.
15. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.743. ст.1.
16. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.998. ст.33.
17. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.628. ст.1.
18. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.763. ст.1.
19. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.1293. ст.58.
20. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.13. ст.1.
21. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.994. ст.25.
22. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.255. ст.1.
23. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.743. ст.1.
24. ДАПО Ф.801. Оп.1. Сп.1375. ст.1.